

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dergisi
The University of Kahramanmaraş Sütçü İmam
Review of The Faculty of Theology
ISSN-1304-4524 e-ISSN-2651-2637

Evrım ve Ahlâk Filozofu İbn Miskeveyh Düşüncesinde
Tanrı, Evren ve İnsan
Yazar: Müfit Selim Saruhan
(Ankara: Eskiyeıi Yayınları, 2018)

Reviewed by
Merve TOZ

Arş. Gör. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü İslam Felsefesi Ana Bilim Dalı
Kahramanmaraş / TÜRKİYE
tozmerveee27@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8675-7033>

Makale Türü/ Article Types: Kitap Değerlendirmesi/ Book Reviews
Makale Geliş Tarihi/ Date of Receipt: 24/07/2023
Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance: 23/11/2023
Makale Yayın Tarihi: 31/12/2023
Yayın Sezonu/Pub Date Season: Aralık/ December
Yıl/Year: 21 **Sayı/Issue:** 42 **Sayfa /Page:** 241-248
Atıf/Citation: Toz, Merve. "Evrım ve Ahlâk Filozofu İbn Miskeveyh Düşüncesinde Tanrı, Evren ve İnsan Yazar: Müfit Saruhan (Ankara: Eskiyeıi Yayınları, 2018)". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (Aralık 2023), 241-248.

Kitap Değerlendirmesi

Evrım ve Ahlâk Filozofu İbn Miskeveyh Düşüncesinde Tanrı, Evren ve İnsan

Bu yazıda İslam Felsefesi alanındaki çalışmalarıyla bilinen, Prof. Dr. Müfit Selim Saruhan'ın 2005 yılında Eski-Yeni Yayınları aracılığıyla okuyucuyla buluşan *Evrım ve Ahlak Filozofu İbn Miskeveyh Düşüncesinde Tanrı, Evren ve İnsan* isimli eseri tanıtılmaktadır. 2022 yılı itibariyle beşinci baskısı yapılan eser Saruhan'ın İbn Miskeveyh üzerine yazdığı tek müstakil eseridir. Eser İbn Miskeveyh'in metafizik alana dair görüşleri üzerine yazılmış Türkçe monografiler arasında müstesna bir yere sahiptir. İbn Miskeveyh İslam Felsefesi tarihinde genel olarak ahlâkçı yönüyle bilinmektedir. Ancak yazarımız onun bu yönünden çok metafizik alana dair görüşleri üzerine bir çalışma ortaya koymuştur. Bu doğrultuda eserin isminin de işaret ettiği gibi İbn Miskeveyh evrimci ve ahlâkçı niteliğiyle anılarak kitabın konusu Tanrı, evren ve insan olarak sunulmuştur.

Eser giriş, "İbn Miskeveyh Düşüncesinde Tanrı", "İbn Miskeveyh'in İnsan Anlayışı" ve "İbn Miskeveyh'te Peygamberlik" olmak üzere üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Çalışmada temel başvuru kaynağı olarak İbn Miskeveyh'in *el-Fevzu'l-Asğar* isimli kitabı kullanılmıştır.

Yazar giriş kısmında İbn Miskeveyh'in hayatı, eserleri ve İslam felsefesindeki yerinden söz etmektedir. Buna göre 932-1030 tarihleri arasında yaşamış olan filozofumuz felsefe ile birlikte tarih, edebiyat gibi alanlarda da eserler vermiştir ve felsefe dünyasında *Muallimu's-Salis* olarak bilinmektedir. İbn Miskeveyh'in bu şöhrete "İslam felsefesi tarihi çerçevesinde pratik ahlâkı ilk ele alan kişi" olmasından dolayı sahip olduğu aktarılmaktadır. (s. 15) Nitekim İslam felsefesi tarihine bakıldığında ilk bağımsız ve sistematik bir ahlâk kitabının İbn Miskeveyh tarafından kaleme alındığı aktarılmaktadır. *Tehzibu'l-ahlak* isimli bu eser "Hümanist etik konusunda ilk sistemli yeniden düşünmenin bir örneğidir". Bu bağlamda İbn Miskeveyh'in Batılı araştırmacılar tarafından hümanist olarak nite-

lendirildiğini aktarmak yerinde olacaktır. (s. 19)

“İbn Miskeveyh felsefe ile uğraşmak isteyenlere ise öncelikle kalp temizliğini önermektedir.” (s. 16) O, felsefî gelenek içinde Fârâbî okulunda yer almaktadır ancak Fârâbî ile aralarında metod yönünden farklılıklar bulunmaktadır. Fârâbî’den farklı olarak İbn Miskeveyh pratiği ve ahlâkı teorinin önünde değerlendirir. “O metoduna uygun olarak ilimler tasnifinde de aşağıdan yukarıya doğru yükselen bir sınıflama yapar. Ona göre ilimler aşağı, orta ve yüksek olmak üzere üç sınıftır. En altta matematik sonra felsefenin aleti olan mantık ve fizik sonra da metafizik gelmektedir.”(s. 17)

Giriş bahsinde yer alan "Eserlerinin Değerlendirilmesi" başlığıyla İbn Miskeveyh'in eserlerinin temel özellikleri aktarılmakta ve içerikleri hakkında genel bir çerçeve sunulmaktadır. Bu bahiste son olarak "İslam Felsefesinde Metafizik ve İbn Miskeveyh'in Yeri" başlığı altında 'metafizik' bir kavram olarak açıklanmakta, devamında Fârâbî, İbni Sina gibi önemli İslam filozoflarının metafiziğe dair görüşleri ana hatlarıyla verilmekte ve son olarak İbn Miskeveyh'in konu hakkındaki görüşleri aktarılmaktadır. Burada yazarımız tûmdengelim metodunu takip ederek İbn Miskeveyh'in İslam felsefesindeki konumunu tespit etmeye çalışmaktadır. Bu noktada diğer İslam filozoflarının metafizik hakkındaki görüşlerinin aktarılmasının, İbn Miskeveyh'in konumunu anlamada önemli bir işlev gördüğünü söylemek mümkündür. Genel olarak İbn Miskeveyh'in kendinden önceki felsefî birikimden yararlandığı aktarılmaktadır. "İbn Miskeveyh'e göre metafizik âlem sabittir. Duyular alemine kapılmaksızın metafiziğe yönelmeli, kalıcı mutluluk ve lezzetlere ulaşmak için bu yükselişi gerçekleştirmek gerekmektedir."(s. 36) İbn Miskeveyh metafiziğinde *sudûr* teorisi *yaratma* teorisi ile uzlaştırılmaktadır. Onun "varlık mertebeleri şemasında ontolojik bir hiyerarşi göze çarpar." Bu hiyerarşide diğer sudurculardan farklı olarak Tanrı'dan ilk *sudûr* eden ilk akıldır. Onun sisteminde ilk akıl, faal akıl olarak kabul edilir. Faal akıldan semavi nefis, semavi nefis aracılığıyla felek ve felek vasıtasıyla cisimlerimiz varlığa gelir. (s. 38)

Birinci bölümde “*İbn Miskeveyh Düşüncesinde Tanrı*” başlığı altında İbn Miskeveyh'in Tanrı'nın varlığı ve Tanrı'nın nitelikleri hakkındaki görüşleri sunulmaktadır. “İbn Miskeveyh, Tanrı'nın varlığını ispata başlamadan önce Tanrı'nın varlığının ispatının imkânı problemi üzerinde durmaktadır.” Tanrı'nın varlığını ispat ise hem zorluk hem de kolaylıklar barındırır. (s.44) İbn Miskeveyh'e göre insan duyusal ve aklı idrak olmak üzere iki yolla bilgiye ulaşır. "Duyusal bilgi değişimin ve hareketin olduğu bir alanı nitelerken akledilirler, sabitliği, yer değiştirmezliği ve hareketsizliği belirtir. İnsan duyulara dayalı bilgiden kendisini kurtarıp temizlediği ölçüde akledilir bilgiye ulaşabilir. Bu bağlamda İbn Miskeveyh Tanrı'ya giden yolda duyusal bir süreçten çok aklı bir sürecin önemine inanmaktadır."(s. 47)

İki türlü bilgi elde etme yoluna sahip olan insan maddeden uzak olan Allah'ı maddeleri algılayan duyu algılarıyla algılayamamaktadır. Ancak İbn Miskeveyh'e göre bu algılayamayı Allah'ın yokluğunun aksine zuhurunun şiddetinden kaynaklanmaktadır. Örneğin yeşil bir yaprakta yeşil renk bir böceği göremememiz onun yokluğundan ziyade aşikârlığını gösterir. Bu fark edememe onun varlığına, var olduğuna bir hâle getirmezken bizim fark edemeyişimize dolayısıyla algılayıştaki eksikliğimize, sınırlı olduğumuza bir işarettir. Aynı bağlamda Allah'ı duyusal bilgi ile bilememekteki sorunun kaynağı da duyusal idrakimizin/ algımızın fark edemeyiş bir başka ifade ile Allah'ı kavramada duygusal bilgimizin eksik kalışı yani sınırlı oluşudur. İbn Miskeveyh'e göre Allah'ı duyularla algılayamamız O'nu akıl ile idrak edemeyeceğimiz anlamına gelmektedir. Çünkü ona göre "akıl duyuya tabi değil aksine duyuya hakimdir. Dolayısıyla "İbn Miskeveyh Tanrıya giden yolda duyusal bir süreçten çok aklı bir sürecin önemine inanmaktadır."(s. 47)

İbn Miskeveyh metafiziğinde *hareket* kavramı oldukça önemli bir yere sahiptir. O "en açık ve üstün delil olarak" hareket delilini kabul etmektedir ve Tanrı'nın varlığını ispatta bu delili kullanmaktadır. Ona göre her değişim bir hareketi ifade eder. Yani hareketin olduğu yerde değişme vardır. Ve Tanrı'yı bu değişmeden uzak tut-

mak gerekir. Öte yandan her hareket eden bir hareket ettiriciye ihtiyaç duyar ancak hareket eden ve hareket ettiren silsilesinin sonsuz kadar gitmemesi gerekir. Nitekim İbn Miskeveyh Tanrı'yı *hareket etmeyen hareket ettirici* olarak tanımlamaktadır. (s. 53-55) Çünkü "Allah her şeyin muharriki ve muallili olarak her şeyden öncedir. Bu önceliktir ki, cismin özel hareketini tamlığa doğru hareket ettirmektedir. Bu bağlamda İbn Miskeveyh, bir açıdan fiziği metafizik bir çerçeveden açıklamaktadır."(s. 58)

İbn Miskeveyh Tanrı hakkında O'nun ne olmadığını temele alarak konuşmanın daha doğru olacağını savunur. Buna göre insan zihnindeki sınırları Tanrı'nın bir niteliğine ithaf etmek yanlış bir tutum olarak görülmektedir. Bu yüzden *Tanrı ne değildir?* sorusunun Tanrı'nın söz konusu niteliklerde mutlak sahipliğini daha doğru yansıttığını kabul etmektedir. (s. 68)

"İbn Miskeveyh'in İnsan Anlayışı" başlığıyla ikinci bölüm sunulmaktadır. Bu bölümde Nefs ve Mahiyeti, Nefs ve Mutluluk, Nefs ve Ölüm Sonrası, İnsan ve Ölüm Korkusu, İbn Miskeveyh'in Olgun İnsanı ve Toplumsal Bir Varlık Olarak İnsan alt başlıklarıyla İbn Miskeveyh'in nefis ve insan anlayışı ortaya konulmaktadır. İslam felsefesinde nefis, insan hareketinin manevi ilkesi olarak kabul edilmektedir. "Nefsin kendini mükemmelleştirmek için bir bedene ihtiyacı vardır." Dolayısıyla beden nefsin bir aleti olarak görülmektedir. (s. 91) İbn Miskeveyh nefsin manevi ve basit bir cevher olduğunu kabul etmektedir. Nefs cismanî değildir. "Manevi bir cevher olması sebebiyle nefis; duyulur, kavranılır yakın-uzak, büyük-küçük zıt şekilleri kavrayabilir."(s. 92) Bu doğrultuda insanın tüm bilgileri duyulardan gelmez, bizde var olan bu ruhî melekeyle de bilgiye ulaşırız. İbn Miskeveyh nefsi ispat etmede ve maddî olmadığını temellendirmede cisim ile manevî cevherin farkını hareket noktası olarak kullanır. Bu bağlamda tek bir anda bir şekil kabul eden cisimden farklı olarak ruh/nefis manevî özü gereği farklı ve zıt şekilleri aynı zamanda kabul etmektedir ve hiçbir değişikliğe uğramamaktadır. İbn Miskeveyh'e göre nefsin varlığı başka bir şeye bağlı değildir. Nefs zâtı itibariyle tek; araz ve yüklem açısından çok olarak kabul edil-

mektedir. (s. 92-95)

Nefs ve Mutluluk bahsinde “mutluluğun psikolojik bir hissediş olduğunu vurgulayan İbn Miskeveyh onu lezzet olarak niteler.” (s. 101) Mutluluğa aklı delilleri tefekkürle ulaşmanın mümkün olduğunu savunur. Buradan anlaşılacağı üzere İbn Miskeveyh kabülünde mutluluğa aklın etkin kullanımı ile ulaşılabilir. Nitekim ona göre insan için duyulurlarla bilinen şeyler aşağıya aitken akılla bilinenler yükseğe ait olmaktadır.

İbn Miskeveyh sisteminde diri bir cevher olan nefis ölüm kabul etmez ve bâki kalır. Bir başka ifade ile İbn Miskeveyh'e göre insan nefsi ölümsüzdür. "Nefsin kendisi hayat değildir." (s. 107) Nefs bedende hayat bulur ancak bedenden önce canlıdır. İbn Miskeveyh ölümü, nefsin bedenden ayrılması yani bedene canlılık veren öz'ün bedeni terk etmesi olarak yorumlamaktadır. Basit bir cevher olan nefis, cisim olan bedenden ayrıldığında bir bozulmaya uğramaz. Çünkü nefis bedenin ölümünden sonra canlılığını devam ettirir. (s.109) İbn Miskeveyh ölümü insanın en büyük korkusu olarak kabul eder. Bu korku aslında bir bilinmezliğin korkusudur. Bireysel tecrübe ile deneyimleme imkânımız olmadığından bir bilinmezliği ifade etmekte ve esasen insan bu bilinmezlikten korkmaktadır. İbn Miskeveyh ölüm korkusu konusunda ölümün insanı bir yokluğa değil aksine bir sonsuzluğa götüreceğinin bilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. O ölüm korkusu da dahil insanda oluşan korku durumunun aslında dayanaksız ve saçma olduğuna inanır. Çünkü İbn Miskeveyh'e göre korkuyu oluşturabilecek olaylar ihtimal dahilindedir yani olma ihtimalleri olduğu kadar olmama ihtimalini de barındırırlar. Dolayısıyla insanın bu ihtimallerden bir korku duyması dayanaksız olduğu gibi saçma da karşılanmaktadır. (s.114)

Üçüncü bölüm “İbn Miskeveyh'te Peygamberlik” başlığı ile sunulmaktadır. Yazarın ifade ettiği üzere peygamberlik meselesinin temelleri evrim konusunda atılmıştır. "Her varlığa gerekli olduğu kadar Gerçek Bir'den hikmet verilmiştir. Burada tam ve adil bir ölçü olduğunun kavranılması bu meselenin anlaşılması için gerekli görülmektedir." (s. 135) Dolayısıyla İbn Miskeveyh'te bu konunun var-

lık dereceleri üzerine temellendirildiği görülmektedir. Buna göre insan yetkinleşerek varlık mertebesinde mesafe katetmekte ve melekler alemine yaklaşmaktadır. Aradaki tek fark ise idrak kolaylığında görülmektedir. Belli bir aşamayı kateden insan mantık ilmi aracılığıyla ilahî ilimlere ulaşmakta ve böylece ilahî feyze erişmiş olmaktadır. Ayrıca varlık mertebelerinde mesafe kateden insanın nefis üzerindeki gücü artmakta ve düşünme gücünü etkin şekilde kullanmaktadır. İbn Miskeveyh insanlar arasındaki farklılaşmanın bu aşamada olduğunu belirtir ve farklılığın sevgi gücü, düşünme hızı gibi hususlarda kendini gösterdiğini ifade eder. (s. 136) İbn Miskeveyh tahayyül gücü gelişen insanın merteye katedeceğini ve bunun sonucunda da uyurken başka alemlere geçebileceğini, uyanırken ise faal akıldan gelecek hakkında bilgi alabileceğini aktarmaktadır. Faal akıl aracılığıyla sezgi yoluyla ilham alabilecek bir muhayyileye sahip olmayı peygamberin bir özelliği olarak açıklamaktadır. (s. 138) Bu noktada İbn Miskeveyh vahyi, faal akıl aracılığıyla Tanrı'dan insana ulaşan bir feyez, sudur olarak açıklar.(s. 139)

İbn Miskeveyh'in bilgiye ulaşma hususunda peygamber ve filozof arasında bir metod ayrımına gittiği görülmektedir. Bu bağlamda peygamberler için tahayyül söz konusu iken filozofların metodu akıl yürütme olarak ifade edilir. (s. 140) Peygamberin bilgiye ulaşmasında faal akıl önemli bir yer tutar. Nitekim peygamberin filozof gibi bir çaba sarf etmeden faal akıldan bilgileri doğrudan aldığı görülür. İbn Miskeveyh'e göre peygamber ve filozof aynı hakikatleri dile getirirler. Aralarında görülen fark ise aynı hakikat düzleminde yol alırken katedilen yöndür. Nitekim bu filozofta hakikatlere ulaşmak için sarf ettiği çabasıyla bir çıkış; peygamber de ise kendisine bildirileni aktarmak için bir iniş şeklinde gerçekleşir. (s. 142)

Eserin kaynakça kısmında, eserde başvuru alanların yanı sıra literatürün bilinmesi için öneri olarak da bazı kaynakların sunulması İbn Miskeveyh hakkında çalışma yapacak olan araştırmacılara yol göstermesi açısından örneklik teşkil etmektedir.

Alanında uzman bir isim olarak Saruhan Hoca'nın kaleminde okuyucuyla buluşan, İbn Miskeveyh'in metafizik alana dair gö-

rüşlerinin Tanrı, evren ve insan eksenli olarak sunulduğu bu eser, İbn Miskeveyh üzerine çalışacak araştırmacılara kaynaklık etmesi açısından alana önemli katkı sağlamaktadır. Öte yandan İbn Miskeveyh'in metafizik alandaki görüşleri üzerine müstakil çalışmaların yeni araştırmacıları beklediğini yazar kendisi de ifade etmektedir.